

Institut za uporedno pravo

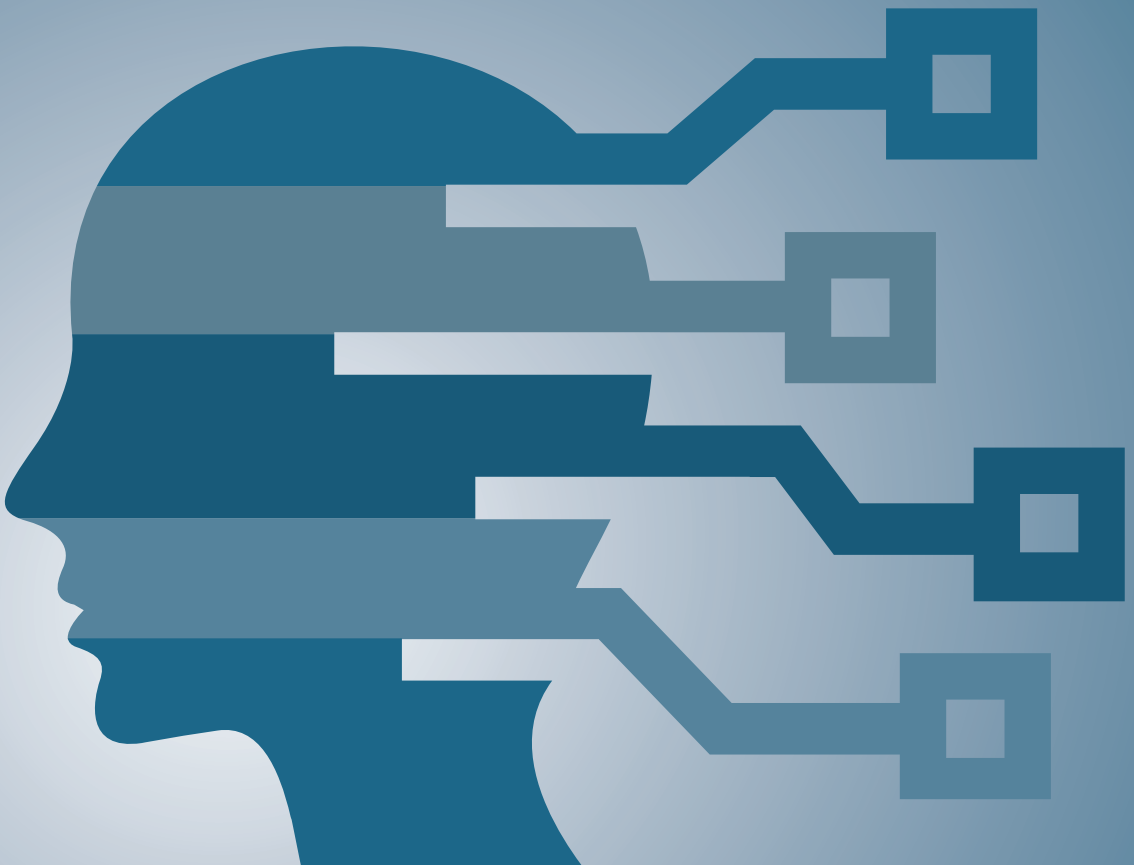

Српска академија наука и уметности
Аудиовизуелни архив и дигитални центар
САНУ

Приредио / Edited by: Драган Прља

ПРАВНИ АСПЕКТИ ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ

THE LEGAL ASPECTS OF DIGITISATION OF CULTURAL HERITAGE

ПРАВНИ АСПЕКТИ ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ
КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ

THE LEGAL ASPECTS OF DIGITISATION
OF CULTURAL HERITAGE

ПРАВНИ АСПЕКТИ
ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ
КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ

THE LEGAL ASPECTS
OF DIGITISATION
OF CULTURAL HERITAGE

Изавачи

Институт за упоредно право, Београд
Српска академија наука и уметности
Аудиовизуелни архив и
дигитални центар САНУ

Published by

Institute of Comparative Law, Belgrade
Serbian Academy of Sciences and Arts
Audiovisual Archive and Center for
Digitization of SASA

За издаваче

Владимир Чоловић
Радослав Зеленовић

For the Publishers

Vladimir Čolović
Radoslav Zelenović

Рецензенти

Проф. др Стеван Лилић
Проф. Иоана Васиу
Проф. др Митар Лутовац

Reviewed by

Prof. dr Stevan Lilić
Prof. Ioana Vasiu Ph. D.
Prof. dr Mitar Lutovac

Лектура и коректура

Невенка Жалац

Proofreading

Nevenka Žalac

Тираж

500

Copies

500

ISBN 978-86-80186-24-5 (ИУП)
ISBN 978-86-7025-745-0 (САНУ)

ISBN 978-86-80186-24-5 (ICL)
ISBN 978-86-7025-745-0 (SASA)

Припрема и шtamпа

Досије студио, Београд

Prepress and Printing

Dosije studio, Belgrade

ПРАВНИ АСПЕКТИ
ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ
КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ

THE LEGAL ASPECTS
OF DIGITISATION
OF CULTURAL HERITAGE

Приредио / Edited by
Драган Прља

Београд, 2017

Издавање ове књиге и одржавање научног скупа финансијски су помогли
Српска академија наука и уметности
Аудиовизуелни архив и дигитални центар САНУ
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

© Институт за упоредно право, 2017.

Сва права задржана. Ниједан део ове књиге не може бити репродукован, преснимаван или преношен било којим средством – електронским, механичким, копирањем, снимањем, или на било који други начин без претходне сагласности аутора и издавача.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР/FOREWORD	7
<i>Марио Рељановић, Драјан Прља</i>	
ДИГИТАЛИЗАЦИЈА КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ – НОРМАТИВНИ АСПЕКТИ / DIGITISATION OF CULTURAL HERITAGE IN THE REPUBLIC OF SERBIA – NORMATIVE ASPECTS	9
<i>Ана Бајрићевић</i>	
ПРАВНИ ОКВИРИ ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ: МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И СТАЊЕ У СРБИЈИ / LEGAL FRAMEWORKS FOR DIGITISATION OF CULTURAL HERITAGE: INTERNATIONAL STANDARDS AND CONDITIONS IN SERBIA.....	23
<i>Дражен Церовић</i>	
ПРАВНИ АСПЕКТИ ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ У ЦРНОЈ ГОРИ / LEGAL ASPECTS OF DIGITISATION OF CULTURAL HERITAGE IN MONTENEGRO.....	35
<i>Андреј Дилићенски</i>	
СУДСКИ СЛУЧАЈЕВИ ВЕЗАНИ ЗА ДИГИТАЛИЗАЦИЈУ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ И ЊЕНА ДОСТУПНОСТ У САЈБЕР ПРОСТОРУ / COURT CASES RELATED TO THE DIGITISATION OF CULTURAL HERITAGE AND ITS AVAILABILITY IN CYBERSPACE	55
<i>Јелена Косић, Милош Сјанић</i>	
НАДЛЕЖНОСТИ У ПОСТУПКУ ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА – УПОРЕДНОПРАВНА ИСКУСТВА / COMPETENCES OF STATE AUTHORITIES DURING CULTURAL HERITAGE'S DIGITISATION PROCEDURE – EXPERIENCES FROM THE COMPARATIVE LAW.....	69
<i>Гордана Гасми, Вања Кораћ, Сања Прља</i>	
ЕВРОПСКА УНИЈА И ДИГИТАЛИЗАЦИЈА КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ / EUROPEAN UNION AND DIGITISATION OF CULTURAL HERITAGE	83
<i>Драјан Јовашевић</i>	
ЗАШТИТА БЕЗБЕДНОСТИ ДИГИТАЛНИХ БАЗА ПОДАТАКА О КУЛТУРНОЈ БАШТИНИ СРБИЈЕ / SECURITY PROTECTION OF THE DIGITAL DATABASES OF CULTURAL HERITAGE OF THE REPUBLIC OF SERBIA.....	93

<i>Иза Разија Мешевих</i>	
АУТОРСКОПРАВНИ И ПРАКТИЧНИ АСПЕКТИ ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ / COPYRIGHT ISSUES AND PRACTICAL ASPECTS REGARDING DIGITISATION OF CULTURAL HERITAGE.....	111
<i>Миодраг Савових, Данило Рончевих</i>	
ДИГИТАЛИЗАЦИЈА ИЗМЕЂУ ЗАШТИТЕ АУТОРСКОГ ПРАВА И ПРАВА КОРИШЋЕЊА КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ / DIGITISATION BETWEEN THE PROTECTION OF COPYRIGHT AND THE RIGHT TO USE CULTURAL HERITAGE.....	131
<i>Нашаша Мрвић Пејрових, Владимир Чолових</i>	
УПРАВЉАЊЕ КОЛЕКТИВНИМ ПРАВИМА И ДИГИТАЛИЗОВАНА КУЛТУРНА БАШТИНА / COLLECTIVE RIGHTS MANAGEMENT AND DIGITALIZED CULTURAL HERITAGE	147
<i>Катица Томић</i>	
ПРОБЛЕМ ОДГОВОРНОСТИ У ПРОЦЕСУ АУТЕНТИФИКАЦИЈЕ УМЈЕТНИЧКОГ ДЈЕЛА, ТРАНСПАРЕНТНОСТ И BLOCKCHAIN ТЕХНОЛОГИЈА / THE PROBLEM OF LIABILITY IN THE AUTHENTICATION OF ARTWORKS, TRANSPARENCY AND BLOCKCHAIN TECHNOLOGY	157
<i>Никола Паунович</i>	
ЗНАЧАЈ ИЗРАДЕ БАЗА ПОДАТАКА О УКРАДЕНИМ КУЛТУРНИМ ДОБРИМА У ЦИЉУ СПРЕЧАВАЊА НЕДОЗВОЉЕНЕ ТРГОВИНЕ ПРЕКО ИНТЕРНЕТА / IMPORTANCE OF CREATING DATABASES OF STOLEN CULTURAL GOODS FOR PREVENTION OF ILLICIT TRAFFICKING VIA INTERNET	169
<i>Драгана Столић, Тајјана Брзуловић Сјанисављевић</i>	
ДИГИТАЛНИ РЕПОЗИТОРИЈУМ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ – RHAIDRA: ПРАВНИ АСПЕКТ / DIGITAL REPOSITORY OF THE UNIVERSITY OF BELGRADE – RHAIDRA: LEGAL ASPECT	181
<i>Јелена Машијашевић, Јоко Драгојловић</i>	
ДИГИТАЛНА АГЕНДА ЗА СРБИЈУ – ПРИОРИТЕТИ СТРАТЕШКИХ ДОКУМЕНАТА И ЗНАЧАЈ ЗА ОБЛАСТ КУЛТУРЕ / DIGITAL AGENDA FOR SERBIA – PRIORITIES OF STRATEGIC DOCUMENTS AND THE IMPORTANCE FOR CULTURE.....	193

ПРЕДГОВОР

Дигиталне технологије и интернет омогућили су потпуно нови ниво заштите културне баштине, као и нове облике доступности дигитализоване културне баштине у сврху забаве, образовања, истраживања и обављања разних послова у домену културе. Нове могућности, наравно, обилују и новим изазовима којима морамо да изађемо у сусрет. Ти изазови су техничке природе, организационе природе, научне природе, па и правне природе. Правно уређивање области дигитализације културне баштине у складу са савременим трендовима од изузетног је значаја за успех процеса дигитализације културне баштине. Нажалост правни аспекти дигитализације културне баштине већ су годинама запостављени, а процес дигитализације траје скоро двадесетак година. Недостатак правне литературе из области дигитализације културне баштине настојали смо да ублажимо објављивањем овог зборника радова са научне конференције одржане 19. октобра 2017. г. у Београду под називом „Правни аспекти дигитализације културне баштине“.

У овој књизи представљено је четрнаест рецензираних оригиналних научних радова који обухватају питања нормативног регулисања надлежности за дигитализацију културне баштине у Србији, земљама у региону и земљама Европске уније, питања међународних правних стандарда за дигитализацију културне баштине, питања судских случајева везаних за дигитализацију културне баштине и њену доступност у сајбер простору, питања заштите безбедности дигитализованих података, питања ауторских права и интелектуалне својине везаних за дигитализацију културне баштине, питања управљања колективним правима, питања проблема одговорности у процесу аутентификације уметничких дела, питања значаја израде база података о украденим културним добрима, као и нека друга правна питања везана за дигитализацију културне баштине. У књизи су представљени и неки примери из праксе, као што је то пример дигиталног репозиторија Универзитета у Београду – Phaidra.

Почетни корак у обједињавању знања из области правних аспеката дигитализације културне баштине је направљен, а надамо се да ће се истраживање у овој области наставити, да ће се резултати тих истраживања објављивати, и да ће у будућности дигитализацију културне баштине пратити адекватно уређена многобројна правна питања.

Београд, 2017.

Приређивач

Др Драгана Столић*

Др Тајјана Брзуловић Станисављевић**

ДИГИТАЛНИ РЕПОЗИТОРИЈУМ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ – РНАИДРА: ПРАВНИ АСПЕКТ

Апстракт

Репозиторијуми, као системи намењени дејеновању, чувању и преузимању дела у дигиталном облику, поставили су пред своје креаторе техничке, програмске и организационе изазове, али су остворили и, не мање значајна, ишћања правне заштитне похрањених докумената. У раду ће бити приказана искуства Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ у формирању институционалног репозиторијума за радове наставника и сарадника Универзитета у Београду (систем РНАИДРА), са освртом на уочена ишћања и недоумице. Репозиторијуми чине инфраструктуру за реализацију изв. зеленог вида оствореног приступа (green open access), за разлику од златног (gold open access), који се односи на часописе. Остворени приступи подразумева интерактивно чињење дела доступним неограниченом броју корисника, који могу, у складу са усвојеним декларацијама (Будимешћанска иницијатива), без дозволе аутора и без накнаде да читају, преузимају, штампају и др. ауторско дело, уз једину обавезу да га коректно цитирају, што заправо подразумева пренос имовинскоправних овлашћења. Остворене лиценце, попут лиценци Креативне заједнице (Creative Commons Licenses), представљају најједноставније решење за реуписање ауторског права у овом окружењу, али је ипак показала да само инкорпорирање стандарда у систем као што је репозиторијум није довољно да би се избегле нејасноће. Могу се издвојити две групе проблема: неразумевање намене стандарда и значења лиценци као облика ауторскоправних уговора од стране корисника, на једној, али и недовољно јасно ишћање власништва над похрањеним објектима нарочито у универзитетском окружењу, пре свега када је реч о разним врстама завршних радова. Ово ишћање дошће и проблем недовољне сапашености појединих измена закона као што је Закон о високом образовању са постојећим Законом о ауторском и сродним правима.

Кључне речи: дигитални репозиторијуми, отворени приступ, лиценце Креативне заједнице, универзитети

* Библиотекар саветник, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Београд, e-mail: stolic@unilib.bg.ac.rs.

** Библиотекар саветник, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Београд, e-mail: brzulovic@unilib.bg.ac.rs.

1. УВОД

Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ од 2011. године одржава Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду – РНАИДРА који је намењен депоновању радова наставника и сарадника Универзитета.¹ Након пуних шест година рада стечена су драгоцене искуства и знања о начину функционисања оваквих система, али су уочени и проблеми и препреке који постоје у његовом функционисању. Питања правне заштите докумената у репозиторијуму од самог почетка су изазивала највише недоумица и за велики број корисника и даље представљају непознаницу.² То, међутим, чини тек један део проблематике у којој се, као тежишта, могу идентификовати барем три аспекта: поред ауторскоправне заштите, реч је о новом начину *дејеновања* докумената и о постављању докумената у тзв. *ојворени ѝрисѝуј* (*open access*). Свакодневна пракса је донела још питања од којих нека тек треба да буду решена.

2. РЕПОЗИТОРИЈУМИ: НАМЕНА И ПОДЕЛА

Репозиторијуми су системи намењени чувању различитих материјала у дигиталном облику (текста, слика, видеа, аудио материјала, линкова) како би управљање тим садржајима и њихово коришћење било једноставно и ефикасно. Неретко се свака колекција дигиталних објеката на интернету назива репозиторијумом, али треба имати у виду да је реч о посебној софтверској конфигурацији чији је циљ да обезбеди дугорочно и поуздано депоновање материјала, са једне стране, и лаку доступност похрањених докумената са друге. Ови, како се често називају „електронски магацини“, појавили су се пре више деценија, односно првим се сматра АрХив покренут 1991. године (за радове из области физике, математике, рачунарских наука и др.).³ Експанзија репозиторијума догодила се почетком прве деценије 21. века.

Паралелно са повећањем броја репозиторијума, увећавао се и број софтверских пакета као програмских основа ових електронских библиотека. Као најзаступљеније платформе наметнули су се DSpace⁴ и

1 Репозиторијум је успостављен у оквиру Темпус пројекта чији је носилац била Универзитетска библиотека „Нови библиотечки сервиси на универзитетима Западног Балкана“, који је реализован у периоду од 2010. до 2012. године (New Library Services at Western Balkan Universities); <http://www.westbulnet.com/AmplioCMS2/public/EnterPublic.cms2>, 20.06.2017.

2 Први осврти на ова питања изнети у раду: Татјана Брзуловић Станисављевић: „Заштита ауторских права у институционалним репозиторијумима. Дигитализација културне и научне баштине, универзитетски репозиторијуми и учење на даљину“. Књ. 2, *Дигиталне библиотеке, дигитални репозиторијуми, дигиталне презентације*. ур. Александра Вранеш, Љиљана Марковић, Гвен Александер. Београд: Филолошки факултет Универзитета 2012, 258–269.

3 ArXiv, <https://arxiv.org>, 20.06.2017.

4 Креиран 2002. године удруживањем Института за технологију у Масачусетсу (МИТ) и Hjulit Pakard Laba. Dspace, <http://dspace.org/introducing>, 20.06.2017.

Eprints.⁵ Према подацима Директоријума репозиторијума у отвореном приступу (Open DOAR), који одржава Универзитет у Нотингему,⁶ данас постоји преко 3300 репозиторијума у свету, од којих преко 1400 користи DSpace, а преко 450 Eprints. Подаци Регистра репозиторијума у отвореном приступу говоре о нешто већем броју репозиторијума (преко 4000),⁷ али је и ту видљива доминација ових система.

Према типу, репозиторијуми се генерално деле на *институционалне*, најчешће универзитетске, те стога мултидисциплинарне, и *тематске*, који покривају одређене области (PubMed Central за медицину, RePec за економију, Social Science Open Access Repository – SSOAR за друштвене науке и др.). Постоје и јавни репозиторијуми општег типа којима је циљ брза размена информација као што је Зенодо, креиран од стране OpenAIRE пројекта и CERN-а, и пре свега намењен похрањивању сетова података (*datasets*).⁸

И поред разлика у садржају и софтверској подршци, сви репозиторијуми поседују и неке истоветне карактеристике:

- депонованим документима додељују трајни линк, стабилну адресу на интернету која може бити погодна за цитирање;
- похрањени документи се описују стандардизованим сетом метаподатака, који су структурирани на основу неке од постојећих схема (нпр. Dublin Core);
- омогућено је разликовање нерегистрованих и регистрованих корисника; регистровани могу сами да депонују своје документе у репозиторијум кроз поступак тзв. самоархивирања (*self-Archiving*);
- допуштају лако управљање видљивошћу садржаја, односно „закључавање“ и „откључавање“ докумената како би били, у складу са опредељењем власника објекта, видљиви свима који користе интернет, само одређеним групама корисника или само до нивоа метаподатака.

Управо ова последња одлика непосредно омогућује да репозиторијуми представљају један од кључних чинилаца у реализацији онога што називамо *отвореним приступом*.

3. ОТВОРЕНИ ПРИСТУП (ОП)

Покрет за отворени приступ (Open Access Movement) први пут је дефинисан у Будимпештанској иницијативи за отворени приступ (крајем 2001. године). У њој се истиче да отворени приступ подразумева: „(...) слободну

5 Развијан на Факултету за електронику и компјутерске науке Универзитета у Саутемптону 2000. године. Eprints, <http://www.eprints.org/uk/>, 20.06.2017.

6 The Directory of Open Access Repository – OpenDoar, <http://www.opendoar.org/>, 22.06.2017.

7 Registry of Open Access Repository, University of Southampton, <http://roar.eprints.org/>, 22.06.2017.

8 PubMed <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/>, RePec <http://repec.org/>, SSOAR <http://www.ssoar.info/>, Zenodo <https://zenodo.org/>, 22.06.2017.

доступност на јавном интернету уз дозволу свим заинтересованим да читају, преузимају, шире, штампају, претражују и линкују цео текст чланака, користе их за индексирање, узимају податке за софтверске алате или их користе за било коју другу легалну сврху без финансијских, правних и техничких препрека, осим оних које су везане са добијање приступа самом интернету. Једино ограничење је да се ауторима обезбеди надзор над интегритетом њиховог дела и да се дело исправно цитира.⁹

Будимпештанска иницијатива сажела је разумевање постојеће праксе, али и допринела њеном уређењу, односно постављању правила понашања у новом технолошком окружењу. Иако је било јасно да је интернет убрзао комуникацију, омогућујући дељење докумената невероватном брзином, идеја отвореног приступа је таквој техничкој претпоставци удахнула смиао чија је намера увођење реда и поштовање општих принципа.

Као непосредан повод за настанак Покрета наводи се нелогична и дугорочно неодржива ситуација по којој се резултати научног истраживања углавном финансирају јавним средствима (кроз јавно финансиран рад института, факултета и других истраживачких институција), а да научне радове, који чине главни резултат истраживања, присвајају издавачи. Библиотеке истраживачких институција, које се такође финансирају јавним средствима, морају тим комерцијалним издавачима да плате претплату како би приступиле резултатима, за шта поново користе јавна средства. Отворени приступ (ОП) настоји да премости тај парадокс и да понуди могућност да резултати буду доступни свима.¹⁰ Штавише, у многим случајевима ОП је обавезан, нарочито када су научни радови настали као резултати пројеката финансираних из јавних средстава, и актуелни Хоризонт 2020 пројекти ОП постављају као обавезан услов када је реч о публикавању.¹¹

4. ВИДОВИ ОП

Отворени приступ се реализује кроз два вида или два „пута“ (енг. road): *зелени и златни*.

Зелени (green) подразумева остваривање ОП кроз репозиторијуме, а златни кроз часописе у отвореном приступу. Поједини часописи наплаћују

9 Budapest Open Access Initiative, <http://www.budapestopenaccessinitiative.org/read>, 25.06.2017. Превод према: Стела Филипи Матутиновић, Научне информације у Србији, проток, доступност, вредновање, 3. изм и доп. изд., Београд, 2013. <http://kobson.nb.rs/upload/documents/oNamaPredavanja/PR2013TekstZaDoktorante.pdf>, 25.06.2017.

10 С. Филипи Матутиновић.

11 Како стоји на страници Европске комисије: „Глобални прелаз ка томе да истраживачки резултати буду бесплатни за читаоце, тзв. ‘отворени приступ’ био је главна стратегија Европске комисије за унапређење протока знања и иновација. То је нарочито илустровано општим опредељењем за отворени приступ научним публикацијама у Хоризонту 2020 и пилот пројектом за истраживачке податке.“ <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/h2020-section/open-science-open-access>, 28.06.2017.

такозвану ауторску накнаду (*author's fee*) за објављивање, а текст остаје бесплатно доступан за крајњег корисника.

Ипак, неки аутори инсистирају на томе да је ОП кроз репозиторијуме једини прави, и да треба разликовати тзв. *зелени трајис* од *зеленој либре* ОП.¹² Зелени гратис ОП подразумева да је садржај бесплатан (укинута је тзв. препрека коју ствара цена), али тек либре подразумева укидање, поред цене, и неких других ограничења која су везана за права аутора. Најједноставнији начин да се то постигне јесте кроз неку, како Питер Субер наводи, од слободних лиценци, а то су пре свега лиценце Креативне заједнице.¹³

5. ПРАВНА ПИТАЊА И РЕПОЗИТОРИЈУМИ: ИСКУСТВО УНИВЕРЗИТЕТСКЕ БИБЛИОТЕКЕ „СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ“

Поменута дефиниција ОП формулисана у оквиру Будимпештанске иницијативе прати поделу ауторскоправних овлашћења на лична и имовинска, јер поштује право на признавање ауторства, али препушта право на умножавање дела (читање, преузимање, штампање и др.). Како наводи Питер Субер, ОП не угрожава ауторско право: „ОП није покушај да се реформише, наруши или укине ауторско право. Он је компатибилан са ауторским правом онаквим какво јесте. (...) Литература у ОП избегава проблеме са ауторским правом на потпуно исти начин као и конвенционална литература са плаћеним приступом.“¹⁴

Са лиценцама Креативне заједнице¹⁵ репозиторијуми су добили једноставан, лак, готов, бесплатан и применљив правни инструмент. Стандардизовани текстови лиценци се инкопорирају у систем репозиторијума и постају једно од обавезних поља приликом депоновања документа. Сама примена неке од лиценци подразумева избор једне од понуђених опција из падајућег менија.

Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду PHAIDRA,¹⁶ поред радова наставника и сарадника Универзитета, омогућује и депоновање завршних радова, пре свега докторских дисертација (претраживих кроз

12 Stevan Harnad, „Open Access: Green, Gold, Gratis, Libre, North, South How To Get There“, 5BOAC Belgrade 18 May 2010 <http://boac.ceon.rs/public/site/Harnad.pdf>, 28.06.2017.

13 Peter Suber, *Open Access*. London: The MIT Press Essential Knowledge Series, 2012, p. 65 https://mitpress.mit.edu/sites/default/files/9780262517638_Open_Access_PDF_Version.pdf, 20.03.2017.

14 *Ibid.*, прев. Д. Столић.

15 Creative Commons Србије, <http://creativecommons.org.rs/>, 28.06.2017.

16 Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду – PHAIDRA, <https://phaidrabg.bg.ac.rs/>, 01.07.2017. Систем PHAIDRA креиран је на Универзитету у Бечу, а његову програмску основу чини софтвер отвореног кода Федора. Опште карактеристике система и партнери у региону који користе исту програмску подршку доступни су на: <http://bibliothek.univie.ac.at/english/phaidra.html> и <http://phaidra.org/community/phaidra-partners/>, 01.07.2017.

систем Етезе), и мастер радова. Имплементација система укључивала је, као неизоставни сегмент, и лиценце Креативне заједнице (6 модула), као и опцију „Без лиценце – директна примена закона“, и лиценцу за отворени софтвер (GNU). Сва поља којима се описује документ (како она обавезна, тако и она која то нису), поновљива су и променљива, осим поља „права и лиценце“, које се креира само приликом уноса.

Као и други репозиторијуми, и београдска РНАИДРА овлашћеним корисницима допушта унос документа, али и измену метаподатака и регулисање права приступа (могућност да се објекат „закључа“, односно учини недоступним). У том смислу овлашћени корисник који депонује документ сматра се његовим власником, односно носиоцем/титуларом правних овлашћења. Остали овлашћени корисници могу да претражују и преузимају документе, али не могу да мењају метаподатке и уређују питање доступности (отворени или ограничени приступ), осим за оне објекте које су сами унели, односно за оне чији су власници.

Систем РНАИДРА корисницима омогућава једноставан и брз унос документа и приступачан, разумљив интерфејс захваљујући којем се процес може савладати после краћег упутства. Међутим, управо та једноставност не би требало да завара како би се помислило да су сва питања тиме решена, јер је искуство показало да највише изазова вреба тамо где их корисници најмање очекују – у вези са питањем правне заштите.

Обуке о коришћењу репозиторијума које су спровођене у Универзитетској библиотеци и у другим институцијама, увек су садржавале и сегмент посвећен питању ауторског права односно начину на који су ова питања примењена приликом депоновања докумената у дигиталном облику, што је конкретно подразумевало инструкције о лиценцама Креативне заједнице. Штавише, ова врста обуке морала је бити мање посвећена поступку уноса, а више кругу питања који укључује појмове као што су ауторско право, отворени приступ, и, што је најважније, адекватно разумевање њихове повезаности. Уколико би се сажела, сва питања која би корисник морао правилно да разуме и нужно усвоји пре него што би приступио било којем репозиторијуму су:

- шта је отворени приступ и какве захтеве, када је реч о коришћењу документа, он поставља пред свог аутора са једне и корисника са друге стране;
- како се штите права аутора у онлајн окружењу и шта аутор треба да учини да заштити своје дело које се у том окружењу налази;
- да ли и на који начин репозиторијум, осим што обезбеђује техничке претпоставке, пружа и заштиту права аутора.

Ни потпуно разумевање лиценци Креативне заједнице, као стандардизованих облика ауторскоправних уговора, није могуће без познавања елементарних појмова ауторског права као што су: ауторска дела, врсте дела, садржај личноправних и имовинскоправних овлашћења, уступање овлашћења, смисао и значење уговора или повреда права и др.

Одговорима на ова питања правилно би се и до краја разумели принципи рада репозиторијума као што је на пример власништво над објектима, односно искључиво право власника да за одређени објекат мења метаподатке и да одлучује о његовој видљивости на мрежи. Примарно питање, пре уноса документа, није како ћемо то учинити, већ да ли имамо право на то. Када тај услов јесте испуњен, не мање значајно је и: да ли су корисници репозиторијума довољно свесни да на тај начин своје ауторско дело чине доступним на интерактиван начин, односно умножавају га и пружају на коришћење неограниченом броју корисника, да ли су разумели прави смисао елемента уноса „права и лиценце“ и опције за коју су се определили („без лиценце“ или нека од лиценци Креативне заједнице).

Својим техничким могућностима репозиторијуми практично потпуно заобилазе издавачки процес, што се и потврђује чињеницом да се у њима могу похранити и документи који нису издати од стране неког издавача, већ се сматрају рукописима, препринтима или такозваном „сивом литературом“. У том смислу, репозиторијуми представљају просту алатку за *објављивање* оних дела која су претходно била *необјављена*, без обзира на то да ли ће она бити или неће бити издата.

Иако је јасно да је за коришћење репозиторијума потребно познавање појмова ауторског права, илузорно би било очекивати да ће корисници ова знања заиста и поседовати. Последица неразумевања може бити или некоришћење репозиторијума, што је лоша опција, или његово погрешно коришћење, што је још гора опција. О томе до каквих све проблема може доћи због недовољног схватања поменутих принципа, говори и искуство са Дигиталним репозиторијумом Универзитета у Београду у који се депонују и примери тзв. рукописне литературе, као што су докторске дисертације.

6. ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ У ЕЛЕКТРОНСКОМ ОБЛИКУ

Депоноване дисертација у електронском облику представља наставак и развитак процеса који је започет раније, а чији су важни кораци учињени почетком 2011. године, најпре инсталацијом система PHAIDRA у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“, а онда и потписивањем Берлинске декларације о отвореном приступу научном знању од стране ректора Универзитета у Београду 11. новембра 2011. године. На тај начин су испуњена два предуслова за унапређење отвореног приступа, што је наведено у тексту одлуке: „У складу са овом одлуком, Универзитет у Београду успоставља свој Дигитални репозиторијум са отвореним приступом у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“ и препоручује својим наставницима, истраживачима, сарадницима и студентима да када год је то могуће објављују своје радове у часописима са отвореним приступом или у часописима који омогућавају задржавање права да дигиталну копију рада после процеса рецензирања поставе у овај архив. Линковање мате-

ријала у репозиторијуму и материјала на универзитетској или факултетским веб-страницама је пожељна и препоручљива пракса.¹⁷

Убрзо након овога, у децембру 2011. године, Сенат Универзитета у Београду је донео и Упутство о формирању репозиторијума докторских дисертација у којем се назначавала општа процедура прилагања штампане и електронске верзије дисертације са неопходном пратећом документацијом, што се примењује од 1. маја 2012. године. До данас је у Репозиторијуму депоновано скоро 4000 дисертација брањених на Универзитету у Београду.

Дисертације, међутим, не депонују њихови аутори, докторанди, већ библиотекари централне Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“. Да би то било могуће у смислу ауторског права, предвиђено је попуњавање одговарајуће Изјаве о коришћењу.¹⁸ Тај документ садржи два важна елемента: докторанд овлашћује Библиотеку да у Репозиторијум унесе његову дисертацију и опредељује се за једну од лиценци Креативне заједнице како би одредио услове под којима његова дисертација може да се користи када је у отвореном приступу. Овај податак се током уноса дисертације третира као обавезан елемент описа, те представља један од кључних метаподатака приликом преузимања записа о дисертацији од стране других система и портала.¹⁹

Искуство Универзитетске библиотеке је показало да постоји висок степен неразумевања међу докторандима који нису разумели сврху онога што треба да заокруже, нити право значење чињенице да Библиотеку овлашћују да учини нешто са њиховим ауторским делом. У Библиотеку су тако стизале дисертације без заокружене лиценце, или са лиценцама које су, према незваничним сазнањима, биле заокружене готово насумице. Неки докторанди су се обраћали Библиотеци за помоћ и постављали питања не о томе шта је сврха лиценци, већ шта да заокруже, односно шта се најчешће заокружује. О томе колико неразумевање може бити, сведочи и случај једне дисертације у којој је било заокружено истовремено више лиценци.

Од октобра 2015. године, у Универзитетској библиотеци се организују редовне обуке докторанада посвећене обликовању докторске дисертације према упутствима Универзитета у Београду, када се, између осталог, детаљно објашњава и намена изјава које докторанди треба да попуне, нарочито Изјаве о коришћењу. До сада је обуку прошло више од 450 докторанада, а на питање да ли су им познате лиценце које су наведене у Изјави о коришћењу занемарљиво мали број је одговорио да јесу. На питање да ли

17 Универзитет у Београду, <http://bg.ac.rs/sr/nauka/otv-pristup.php>, 4.07.2017.

18 Одлуком од 14. 12. 2011. Изјава о коришћењу чини део процедуре предаје дисертације. Доступна је на страници Универзитета у Београду заједно са другим документима, <http://bg.ac.rs/sr/studije/doktorske.php>, 4.07.2017.

19 Део метаподатака о докторским дисертацијама, а међу њима обавезно и податак о лиценци под којом дисертација може да се користи, преузима се на више портала: Национални репозиторијум Nardus (<http://nardus.mpn.gov.rs/>), Европски портал дисертација у отвореном приступу Dart Europe (<http://www.dart-europe.eu/basic-search.php>), и на светски портал Open Access Theses and Dissertations (<https://oatd.org/>) (05.07.2017)

су разумели шта те лиценце представљају, тек један или два одговора су била позитивна.

Иако се може наићи на податак да просечан број људи који прочита неку дисертацију износи 1.6,²⁰ сазнање да се заокруживањем, на пример, најслободније лиценце (Ауторство СС-BU) допушта читање, преузимање, умножавање, штампање и дистрибуирање рада, чак и у комерцијалне сврхе, за већину докторанада није пријатно. Ипак, то је најједноставнији начин да се укаже на релевантност ове проблематике.

Утисак је, дакле, да су процес уобличавања и предаје дисертације схватани пре свега као део административне процедуре која подразумева испуњавање формалности (попуњавање изјава), и да је до неспоразума долазило највише у сегменту заштите ауторског права, што већини докторанада није било у потпуности јасно, шта заправо значи и какве конвенције може имати.

7. ИЗМЕНЕ ЗАКОНА И ОБАВЕЗАН ОТВОРЕНИ ПРИСТУП

Како је речено, када је Универзитет у Београду донео одлуку о формирању Репозиторијума и, потписивањем Берлинске декларације, исказао подршку отвореном приступу, он је охрабрио наставнике и сараднике да своје радове објављују у репозиторијумима или часописима који заступају овај принцип.

Међутим, у септембру 2014. године учињен је корак даље, јер су усвојене измене Закона о високом образовању где чл. 8 садржи следеће одредбе: „Универзитет је дужан да установи дигитални репозиторијум у којем се трајно чувају електронске верзије одбрањених докторских дисертација, заједно са извештајем комисије за оцену дисертације, подацима о ментору и саставу комисије и подацима о заштити ауторских права, као и да све наведене податке учине јавно доступним.“²¹ На тај начин је практично отворени приступ докторским дисертацијама учињен обавезним, па су од тада неки универзитети, који су имали мањи број дисертација у отвореном приступу (Универзитет у Новом Саду), читав фонд новоприспелих дисертација учинили слободно доступним. Државни и приватни универзитети који нису имали репозиторијуме, почели су да их успостављају, већим делом као колекције докумената окупљених на веб сајту него као претражив систем који омогућава самоархивирање.

Законске измене укинуле су могуће дилеме да ли дисертације треба да буду слободно доступне, али су отвориле другу групу питања, пре свега – да ли су и колико измене закона у сагласности са Законом о ауторском и сродним правима, који ни на који начин не помиње ову врсту радова (који

20 Наведено према: *Докторати у кризи: илустриране приче*, прир. Никола Здравковић и Иван Умељић, Београд: Центар за промоцију науке, 2017, 13.

21 Закон о изменама и допунама Закона о високом образовању (*Сл. гласник РС*, бр. 99/2014), <http://www2.uns.ac.rs/sr/zakon/zakonDopZakona.pdf>, 4.07.2017.

би свакако спадали у писана ауторска изворна дела), и не говори о суспензији ауторског права када је реч о дисертацијама. Из тога произлази да о умножавању дисертација и њиховом чињењу доступним одлучује њихов аутор односно докторанд. Иако се докторанд опредељује за једну од лиценци Креативне заједнице, то је сада избор у оквиру отвореног приступа.

Са друге стране, ситуација постаје готово парадоксална када се то упореди са чињеницом да старије дисертације, па и оне браћене пре Другог светског рата не подлежу овим одредбама. Оне не могу бити јавно доступне иако су браћене 30-их година прошлог века, будући да често није истекао период од 70 година од смрти аутора, или није позната година смрти аутора, те није ни могуће установити ко је носилац права.²²

8. ОДЛУКЕ О ЗАВРШНИМ РАДОВИМА

Овако постављено питање о дисертацијама отвара још једну, сродну групу проблема чији је повод пракса која се спроводи на неким факултетима. Најчешће због проблема смештаја других завршних радова (дипломских, специјалистичких и мастер), неки факултети желе да их чувају у електронској форми. Пошто је систем РНАИДРА архивска база која омогућује дугорочно похрањивање радова, наставно-научна већа појединих факултета су донела одлуку о депоновању ових врста радова у Репозиторијум. То такође значи и постављање ових радова у отворени приступ, при чему се студенти не опредељују за неку од лиценци Креативне заједнице.

Реч је заправо поново о нејасноћама и различитим тумачењима у вези са питањем власништва над овим радовима: да ли је мастер студент носилац права над овим радовима, уколико јесте, да ли мора да овласти факултет да унесе његов рад у репозиторијум и учини га јавно доступним?

Питања слична овим постављена су још пре више година у провокативном раду Ен Хокинс и коаутора²³ посвећеном односу факултета према интелектуалној својини студената, што се испољава управо кроз обавезни отворени приступ тезама и дисертацијама. Како се у раду наводи, по-

22 Питање старих дисертација, које су делом дигитализоване у оквиру пројекта ретроспективне дигитализације „Дигитализација докторских дисертација до 1941. године“ који је подржало Министарство културе и информисања, а чији је носилац била Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, отворило је и проблем дела „недоступних титулара ауторског права“, које код нас није решено. О овој проблематици више у: Тајјана Брзуловић Станисављевић, Драгана Столић: „Digitisation of Doctoral Dissertations as a Part of Scientific Heritage: Objectives, Mission and Copyright Issues“, INFORUM 2015: 21st annual Conference on Professional Information Resources May 26–27, 2015, Prague. <http://www.inforum.cz/pdf/2015/brzulovic-stanisavljevic-tatjana.pdf> (04.07.2017) О делима недоступног титулара ауторског права у: Душан Поповић: Дигитализација ауторских дела и приступ делима недоступних титулара ауторског права. *Право и њиврега*. 50, 4–6, 726–743.

23 Ann R. Hawkins, Miles A. Kimball, and Maura Ives. „Mandatory open access publishing for electronic theses and dissertations: Ethics and enthusiasm.“ *The Journal of Academic Librarianship* 39.1 (2013): 32–60.

стоје митови у вези са овим, чему аутори студије супротстављају „етички приступ“, који подразумева поштовање права студента, али и институционалну транспарентност. На крају рада даје се предлог за рангирање академских институција према томе колико поштују ове принципе и даје се преглед 150 америчких школа и универзитета.

Постојећи начин рада, као и поменути текст, пружају основ за разматрање најбољег решења и адекватног третмана видљивости студентских радова. За сада нема коначних и прецизних одговора, већ само изнетих ставова, и требало би очекивати да ће се у скоријој будућности и изнаћи решење које не би остављало простора за недоумице.

9. ЗАКЉУЧАК

Познавање основних појмова ауторског права је незаобилазни, неопходни захтев који се поставља пред сваког ко пише рад било које врсте, и велика је заблуда мислити да то није посао истраживача. Не ради се о додатном оптерећењу, већ о једном од кардиналних сегмената истраживачког рада. Штавише, овај захтев постаје у овом тренутку алармантан, будући да се начин објављивања радова, њихово чињење доступним, увелико изменио, и заобишао традиционалне издавачке механизме. Пошто дела данас могу бити доступна у свом изворном облику у рукопису, у неограниченом броју копија, као и незавршена дела, концепти и др. потребан је додатни опрез у вези са питањем коришћења ових радова.

Доступни алати нуде раније незамисливе могућности када је у питању видљивост радова, па стога и њихова утицајност. Отворени приступ је данас углавном реалност која је у сагласности са некомерцијалним издаваштвом, какво је издаваштво у академској и истраживачкој средини, и то су перспективе које не треба напуштати. Реч је само о потреби да се оптимално искористе све могућности чији је циљ бољи и шири увид у научни допринос. Отворени приступ постаје моћно средство које ће дати најбоље резултате ако се разуме и користи на одговарајући начин.

Непрекидна, систематска обука једини је поуздани пут, али су њени облици различити. Највећу одговорност имају институције, пре свега академске које најлакше могу доћи до аутора који производе научне или друге радове. Ангажовање инфраструктуре институција кроз низ предавања, семинара или инструкција подразумева могућност да се прикаже читав скуп повезаних питања (репозиторијуми као видови отворног приступа, права аутора у онлајн окружењу и др.) и да се укаже на њихову међузависност. Универзитетска библиотека јесте предузела значајне кораке, али је потребно укључивање и других.

Са друге стране, институције су те које најстроже воде рачуна о примени законских прописа, што се и показало када је реч о поменутих изменама закона. Библиотека као информациони и едукациони центар не може имати директног утицаја на промену или усклађивање законске регулативе, нити на увођење решења какво би могло бити оно везано за проблем

нпр. „дела недоступног титулара ауторског права“. Њена улога може да се оствари највише кроз сугестије и евентуално координацију (организација стручног скупа на којем би били изнети предлози од стране стручњака и сл.). Као централна библиотека Универзитета у Београду, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ је у позицији да релативно брзо региструје, анализира и уочи проблеме у вези са доступношћу радова, те да подстакне и предложи њихово решавање.

Најзад, не треба никад испуштати из вида огроман значај отвореног приступа за научну комуникацију и укупни друштвени напредак. Академске институције, а међу њима посебно библиотеке, предњаче у промоцији, заступању, па и конкретној реализацији отвореног приступа. Преостаје ипак велики задатак разумевања његових домета, значења, ограничења, могућности и, наравно, потпуне ауторскоправне заштите.

Dragana Stolić, PhD

Library Advisor, Univeristy library “Svetozar Marković”

Tatjana Brzulović Stanisavljević, PhD

Library Advisor, Univeristy library “Svetozar Marković”

DIGITAL REPOSITORY OF THE UNIVERSITY OF BELGRADE – PHAIDRA: LEGAL ASPECT

Summary

Repositories are systems for depositing, archiving and downloading of digital works, which posed in front of their creators technical, program and organizational challenges, but they also opened, not less important issues of legal protection of deposited documents. In the paper it will be presented experiences of the University library “Svetozar Marković” in establishing of the institutional repository for the papers of the professors and associates of the University of Belgrade (PHAIDRA system), with the referring to the notices questions and doubts. Repositories make the infrastructure for realization of so called green open access, differ from gold one, which includes journals. Open access mean availability of the work for unlimited number of users who can, according to the Budapest Initiative of Open Access to read, download, print etc. work with no authors permission and free of charge, with only obligation to cite author correctly, which means in fact transfer of economic rights. Open licenses, like Creative Commons, offer most simple solution for copyright regulations online, but the practice has shown that is not enough just to incorporate this standard into the system and to avoid dilemmas. It can be formulated two groups of problems: lack of understanding what is the standard purpose and meaning of the licenses as types of contract, and still not clear question who if the owner of deposited objects, especially in university environment, related to students works. This issue is also related with the problem of non-compliance of law changes like relation between Law on high education and Law on copyright and related rights.

Keywords: digital repositories, open access, Creative Commons licences, universities